

Sanja Lazarević Radak

Balkanološki institut SANU, Beograd

Sanjalazarevic7@gmail.com

Unutrašnja Drugost kao izvor straha: elementi horora u putopisnom izveštaju sa Balkana*

Apstrakt: Putopisna fikcija kreirala je brojne Druge pridružujući im ontološki nestabilan status, dok je klasični putopisni izveštaj širio strah od tamne unutrašnjosti Evrope, prenoseći predstave svakodnevnih političkih razmirica, atentata, ratova i ustanaka. Koliko i gotski roman koji čitaoce zabavlja prizorima ruševina i mračnih objekata na istoku Evrope, putopisni izveštaj je Evropom širio strah od Balkana, opisujući ga kao mesto koje dovodi u opasnost čitav kontinent. U radu se preispituje elastičnost granica putopisnog žanra i ukazuje na prigodne transformacije pojedinih delova putopisnog izveštaja u tekst koji treba da izazove šok, stravu, zaprepašćenje. Uporedno prisustvo svesti o geografskom identitetu Balkana kao evropskom i težnje da se on očudi kao unutrašnja Drugost Evrope, praćeni su proizvodnjom zastrašujućih slika. Premda se ovi prizori ne mogu tretirati isključivo kao pretnja "reverzibilnom kolonizacijom", preispituje se pretpostavka da je hibridnost osnova na kojoj se proizvodi stravičnost Balkana, ukazujući na strepnju Evrope od ulaska Orijenta u "telo Okcidenta" ili mogućnost da bude inficirana elementima "tuđinske"- orijentalne kulture.

Ključne reči: imagologija, Balkan, Orijent, geosimbolika, telesni horor, putopis, hibridnost

Putopis, jedan granični i dugo zapostavljeni žanr koji otkriva odnose između "nas" i "drugih" i asocira na prve zapise o osvajanju novih svetova, u poslednjih dvadesetak godina probudio je sveže interesovanje, našavši se u centru pažnje imagologije – jednako granične poddiscipline. Putopisni diskurs postao je prostor za dekonstrukciju stereotipa i omiljena literatura istraživača koji od četrdesetih godina dvadesetog veka u tekstualnom prostoru tragaju za tačkama ukrštanja opštih mesta znanja evropskih naroda jednih o drugima. Usmeravanjem na heteroimaginativno stvaranje kao fantazijsku proizvodnju drugih koliko i na autoimaginativnu produkciju slika o sopstvenoj zajednici, otvoren je prostor za razumevanje reprezentacije kao temeljnog akta koloniza-

* Ovaj rad je rezultat istraživanja na projektu "Dunav i Balkan: kulturno-istorijsko nasleđe" (147013) Balkanološkog instituta SANU koji finansira Ministarstvo za prosvetu i nauku Republike Srbije.

cije brojnih neevropskih područja i, u geografskom, ali ne i u geosimboličkom smislu, evropskih prostora kakvi su Irska, Sicilija, Balkan ili čitava Istočna Evropa. Razvijajući se i granajući, imagologija je doticala i ukrštala se sa srodnim područjima poput postkolonijalne teorije dajući plodne koliko i kontroverzne rezultate. U ovoj sferi interesovanja u poslednjih dvadeset godina javlja se i analiza diskursa o Balkanu i ukazuje na ključne tačke u kojima je moguće evidentirati diskurzivno kolonizovanje ovog područja.

Prepoznavanje putopisa kao prostora za susret i sučeljavanje reprezentacija o poznatom i stranom ne prestaje da donosi nova saznanja o njegovoj prirodi, pa danas znamo da se putopis može prepoznati kao popularna istorija, geografija, studija o rasi, svakodnevnici, u putopisu ima amaterskih lingvističkih "analiza" koliko i pokušaja da se čitaocima objasne uzroci karakterističnih klimatskih prilika u kojima Drugi žive. Grubo, putopisi se mogu podeliti na fiktivne, poznate pod nazivima "pustolovni roman", ili danas, češće "putopisna fikcija" koji ne zahtevaju napuštanje sopstvenog kulturnog konteksta, i putopisni izveštaj koji je nastao kao rezultat realnog putovanja avanturista, diplomata, novinara, misionara. Međutim, granice koje dele ove dve vrste porodne su, i danas je široko prihvaćeno shvatanje da, uprkos tome što može ponuditi obilje podataka memoarskog karaktera, pa u nekim disciplinama služi kao izvor, zbog delovanja brojnih psiholoških faktora u vezi sa strepnjom od tuđeg, drugog, nepoznatog, osnova svakog putopisa ostaje imaginacija. Kako popularnost putopisa među čitalačkom publikom zavisi od očuđavanja Drugoga i kreiranja uzbudljive atmosfere u njegovom društvu, putopisni izveštaj lako može poprimiti i osobine popularnog, lako dostupnog političkog i "geosimboličkog" horora. U protekle dve decenije, dramatične predstave o balkanskom Drugome zaokupljenog ratovima kakve može proizvesti samo gotska imaginacija, bile su češće meta popularnih kritika, a ređe predmet ozbiljnijih analiza koje bi pokazale da je, umesto o nekakvom trenutnom političkom interesu, reč o slikama dugog trajanja. Počeci njihovog oblikovanja moraju se tražiti u izveštajima s početka devetnaestog veka, a motivi u potrebi za simboličkim mapiranjem Evrope. No, estetička namera putopisca ne stoji sama za sebe, izdvojena od društvenih okolnosti u kojima on deluje već se na njoj prelamaju ekonomski usponi i padovi, političke okolnosti kojima je zahvaćena zemlja iz koje putnik dolazi. Stoga bi valjalo preispitati mogućnost da su delovi putopisa od vremena britanskog i američkog "otkrivanja Balkana", ili prvih pokušaja da se on pričvrsti na geosimboličku mapu, u devetnaestom veku pa do danas, fragmentarno i prigodno transformisani u ono što ću, za potrebe ovog ogleada, nazvati hororom. Specifičnost tog horora bila je određena okolnostima koje su zahvatale Balkan i Evropu, a temelji na kojima je kreirana atmosfera mučnog, šokantnog, stravičnog, postavljeni su u devetnaestom veku i bili ne samo povezani sa strahom od udaljenog i nepoznatog, nego s anksioznošću koju je podstaklo Istočno Pitanje. Pojedina poglavlja putopisa dobijaju

karakteristike telesnog horora reflektujući strepnju Evrope da isprva, Orijent oličen u Otomanskoj imperiji, a potom u "balkanskoj prirodi" i balkanizaciji, zahvata deo tela Okcidenta šireći njime, poput infekcije, orijentalne i/ili balkanske običaje i stoga, drugi način života. Slike nastale iz namera putopisaca da zastraše i šokiraju čitalačku publiku, osnova su na kojoj se može analizirati udeo diskursa o hibridnosti kao potencijalnog prenosioca strepnje i straha od geosimboličkog Orijenta koji stvarno, dakle politički, ekonomski, vojno i administrativno dominira jednim delom "tela Evrope", ili je ovaj pak njime "kulturno inficiran".

Putopisni horor: od gotskog Balkana do telesnog horora

Žanrovi nisu okoštale kategorije i stoga ih je nemoguće oštro deliti i strogo klasifikovati. Ustaljene forme imune na promenu ne korespondiraju sa stvarnošću jer se stvarni žanrovi menjaju, pružajući otpor pravolinijskom razvoju, prikazujući delovanja ukrštanja i preobražaja (Ognjanović 2006, 18). Stoga se kao horor može tretirati svaka namera pisca da pobudi strah, jezu, šok, gađenje. Namera da se izazovu posebna stanja i reakcije čitaoca na prizore isečenih tela, njihovo spaljivanje ili opsedanje tuđinskim silama, ne izostaje ni u putopisnom izveštaju. Ovakvi pasusi, poglavlja, ilustracije zasnivaju se na destabilizaciji osećaja za sigurnost, mogućnosti da se poznato učini nepoznatim, preispita ono što se čini svakodnevnim, poput identiteta, kontinuiteta vremena i prostora, da se destabilizuju granice života i smrti, nas i drugih. Ova namera se ostvaruje isticanjem prisustva, makar i skrivenog, okrutnog, nasilnog, odvratnog koje samim svojim postojanjem vrši invaziju na normalnost i ugrožava stabilnost. Psihoanalitički i filozofski pristupi ovako izazvanom strahu uzimaju u obzir načine na koje pojedinac odgovara na strah u vezi sa identitetom i drugošću. Potrebi za sigurnošću na poznatim mestima suprotstavlja se osećaj ugroženosti od strane nepoznatog, izmeštenog, Drugog (Wisker 2005, 175). Brojni pristupi "hororizovanju" Drugoga drže da je ideja drugosti jedna od ključnih u definisanju horor žanra, te da se on javlja u književnosti i filmu društava u kojima je naglašena socijalna nejednakost. Ona proizvodi napetost, a ova se okončava u odabiru spoljašnjeg neprijatelja. No, klasični putopisni izveštaj o Balkanu u koji su postavljeni dominantni politički diskursi i koji tretira istorijske i socijalne probleme na ovom poluostrvu ne izdvaja njegove stanovnike kao monstruožnu Drugost, pre bi se reklo da širi opasnost jednaku onoj koju može izazvati "intruder". Pustolovni romani od devetnaestog veka uvode čitaoca u neobične avanture na Balkanskom poluostrvu kojim se kreću očiđene, hibridne figure Slovena koji teže nacionalnoj emancipaciji, Turaka koji uživaju ili daju oduška sadističkim težnjama, ali ono što čitaoca treba da

zastraši najčešće su gotski motivi koji sugerišu prisustvo kulturnih i prostornih granica. Oživljavanje ovih motiva pokrenuto krajem 19. veka, smatra se jednim vidom obuzetosti duhom Balkana koji se u nešto izmenjenom obliku sreće i početkom 20. veka. Mada se imaginarni putopisi koji tematizuju mešanje stvarnog i nestvarnog, prosvećenog, razumnog s apsurdnim, ili prisustvo stravičnog na Balkanu i u drugim delovima Istočne Evrope, uglavnom vezuju za Rumuniju i izranjanje motiva vampira koji povlači strepnju od mešanja ovog i onog sveta, pokrećući pitanja pozicije Istočne u odnosu na Zapadnu, u kritici klasične putopisne literature retko se govori o stravi, ili horor motivima koji ne dovode u pitanje ontološku stabilnost. Pišući o Balkanu u gotskom romanu, Vesna Goldsvorti zaključuje da su verovatno sve tri najčešće korišćene reči balkanskog porekla, u engleskom jeziku, bugger, balkanisation i vampire nešto što odražava strepnju od moguće invazije Drugoga ili kvarenja, zagađenosti Drugošću. One reflektuju strah od prljanja Zapadne Evrope Drugim (Goldsvorti 2005, 80), paradoksalno, geografski manjim, politički slabijim, ali opasnim, i simbolički jakim strancem. Gotski lokaliteti su po pravilu liminalni, oni su smešteni na obodima određene geografske oblasti, uglavnom u udaljenim predelima i na graničnim prostorima, uz potrebu za dihotomijom između poznatog i stranog, pa je i prelaz balkanskim središtima radnje bio rezultat većeg zanimanja za poluostrvo, nepoznati prostor koji je mogao poslužiti kao inspiracija stoga što je bio dovoljno zabačen i u jednakoj meri izložen krizama, ustancima i sukobima, praćenim razvojem svesti o drugojačijosti i složenosti jednog geografskog dela Evrope (Ibid, 93). Tako se "strahota" Balkana počela vezivati za gotske elemente, dok je putopisni izveštaj pružao uvid u radikalno drugačiju vrstu straha – telesni horor. Teško je zamisliti putopisni izveštaj od devetnaestog veka do danas, u kojem Balkan nije glavna tačka i mesto na kojem se odvijaju brutalna ubistva, uništenja, mučni prizori kasapljenja, zastrašujuće vojne mašinerije koje preko Balkana ulaze u prostor Evrope. Od devetnaestog veka, to su najpre odrubljene glave, odsečene uši i nosevi, da bi u vreme Balkanskih ratova to bila beskompromisna borba za oslobođenje koja za sobom ostavlja "gomile tela", a Prvi svetski rat bio povod da Evropom počnu kružiti fotografije na kojima delove tela stradalih odnose lešinari. Između dva rata, to je sećanje na strahote prošlih sukoba i strepnja od početka novih, da bi po okončanju Drugog svetskog rata bile učestale reprezentacije o političkim telima koja proganjaju, muče i ubijaju. Prepoznavanje telesnog horora na nekoliko nivoa, od prividnog odsustva prikladne estetičke distance, utiskom preteranog unošenja u senzaciju i emociju, preko napetosti i katarze do strahote koja se proizvodi, otkriva da je putopisna strava o Balkanu najbliža onome što bi se moglo nazvati kognitivnim hororom. Strahota se ne izaziva identifikacijom sa žrtvom već saznanjem o opasnostima, o krhkosti egzistencije kao psihološkom uvidu u prolaznost. Čitav kontinent je sveden na prostor za bilo kakvu intruziju i opsedanje od strane tuđinskih sila, koliko i za izdaju

iznutra. Ovi šokantni prizori neretko su nabijeni subverzivnim potencijalima, preispitujući društvo u konkretnoj tački i vremenu (Morgan 2002, 3).

Orijentalizovani užas: Otomanska imperija kao preteći Drugi

Opisi orijentalizovane brutalnosti simbolišu važnost kulturnog i političkog antagonizma između Orijenta i Okcidenta i otkrivaju strepnju od Drugosti, njenog konstruisano opasnog i negativnog "mentaliteta". Stoga, povod za očuđavanje Balkana i kreiranje atmosfere stravičnog, postaje otomanska vladavina. Opisi nabijanja na kolac, odsecanja glava, kanibalizam, oholost, gordost i arogancija otomanskih vladara, uz pojačavanje napetosti naglašavanjem njihovih hedonističkih sklonosti, od uživanja u duvanu i slatkišima, do seksualne moći koja se neretko manifestuje na brutalan način, mahom silovanjima porobljenih mladića i devojaka, neodvojivi su od zapadnih predstava o Otomanskoj imperiji.¹ Bilo je tu stalnih sknavljenja svetinja, pretnji otimanjem, zarobljavanjem, učitavanjem novih identiteta kroz instituciju janičara, ali i lekcija koje su od Turaka, čuvenih osvajača i moćnih figura, učili oni porobljeni, počevši od odsecanja glava i prelazeći na trofeje poput odsečenih ušiju i noseva (Jezernik 2007, 136). Detaljni opisi odrubljivanja glava i implicitna fascinacija tim običajem prepoznaju se kao fascinacija brutalnošću prošlosti, dok se poreklo ovih običaja pripisuje uticaju Otomanske imperije, Turcima koji su sistematski poistovećivani s nasiljem, brutalnošću, tiranijom, razbojnišvom i, snažnije od svega navedenog, širenjem neevropskih, necivilizovanih običaja po rubovima Evrope. Ono što su činili Turci, sada je preneto na hrišćansko stanovništvo koje je živelo pod vladavinom Otomanske imperije, negujući stare tradicije odsecanja ekstremiteta, ubijajući na neevropski način i šireći opasnost izvan granica svog poluostrva.

Krajem četrdesetih godina devetnaestog veka, Aleksadner Kinglejk posle više uzastopnih prizora kojima sugerise "mračnost" Balkana, poput karantina u kojima su smešteni oboleli i bez razloga kažnjeni, daje prikaz Čele kule u mraku, kao piramide od ljudskih lobanja, nečemu sasvim "karakterističnom" za Balkan (Kinglake 1849, 142). Više od sedamdeset godina kasnije, isti prizor koristi i Demetra Vaka u "Srcu Balkana" kako bi jednim objektom sažela značenja čitavog poluostrva (Vaka 1917, 126). Ovako počinju refleksije o nasilju koje proizvodi drugo nasilje. Dok je konzervativna britanska javnost dr-

¹ Ove reprezentacije su kompleksne a zavisile su od aktuelnih međunarodnih odnosa. Ne postoji jedna ključna reprezentacija Turčina u zapadnoj književnosti, niti se stereotipi o Turcima mogu svoditi na nekoliko dominantnih. Nedret Kuran-Burçoglu smatra da je postojalo devet faza u formiranju slike o Turcima i da se one kreću od 11. do 21 veka. Videti Kuran-Burçoglu (2006, 117-134).

žala da je svo nasilje na Balkanu rezultat kombinovanja genetskog materijala, liberali su isticali da je reč o "istočnjačkom" kulturnom uticaju. Oba stanovišta bila su funkcionalna u proizvodnji argumenata kojima su se objašnjavale političke borbe (Berber 2009, 37). Tomas Knoks početkom dvadesetog veka upozorava na običaje koji se šire simboličkim granicama Evrope, objašnjavajući poreklo "morbidnih institucija" kakvo je "slanje uva žrtve" porodici kao oblik "varvarskog obaveštenja o tome da je ubijen član porodice" (Knox 1875). Takvi običaji dolaze iz drugih "varvaskih" krajeva kakva je Sicilija, uključujući je u simboličke okvire Balkana i pridružujući "strašne običaje iz jednog dela Evrope" drugima kako bi formirao celovit balkanski prostor. Dvadesetak godina kasnije, Herbert Vivijan, s očiglednom namerom da šokira čitaoca, u svom delu "Srpska tragedija", poglavlje ilustruje fotografijom komita ispred koga su dve odsečene glave (Herbert 1904, 262-264). Božidar Jezernik navodi Ostena Lejarda koji u prvoj polovini devetnaestog veka, na Cetinju, opisuje "krvave glave sa dugačkim perčinima koje se se njišu na vetru." Lejard vidi: "gnusan i jeziv prizor glava prekrivenih usirenom krvlju" (Jezernik 2007, 136). Od kraja osamnaestog do početka dvadesetog veka, Meri Daram kroz uzastopna poglavlja opisuje načine ubijanja i odnošenja prema telu žrtve na Balkanu, aludirajući na te običaje kao odraz "civilizacijskog kašnjenja". Narочito mesto zauzimaju opasna mesta na kojima je svako ugrožen od svakoga, pa i vladari kojima se šalju pretnje kasapljenjem sa "divljačkim detaljima ubistva" (Durham 2007).

Jedno od nasleđa direktne orijentalizacije brutalnosti Srbije reflektovano je na 1903. godinu, na predstave o ubistvu kraljevskog para Obrenović, događaju koji pokazuje kako je recepcija političkih problema uslovljena aktuelnom društvenom situacijom i kako dobija različit karakter u promenljivim međunarodnim odnosima. Moguće je da ovaj atentat ne bi probudio toliko interesovanje da viktorijanski nemir u vreme najvećeg imperijalnog uspona nije rezultirao opsesivnim pisanjem novela o misterioznim ubistvima, iskasapljenim telima i mrtvima koji ustaju. Ubistvo vladara u maloj balkanskoj kraljevini, pretočeno je u trač o Džeku Trboseku koji, umesto u mračnim i zabačenim ulicama, kasapi u osvetljenom dvoru i za žrtvu, umesto prostitutke, bira kraljicu. Čak je ime organizacije – Crna ruka – zvučalo dovoljno gotski da privuče pažnju čitalaca dnevne štampe. Sve od čega su viktorijanska, a potom i edvardijanska Engleska strepele, osvanulo je jednog majskog jutra u dnevnoj štampi dostupnoj svima, od najnižih do najviših socijalnih slojeva. Godine 1903. engleska javnost je otkrila da Evropa ima svog kasapina i geosimboličkog Džeka Trboseka. Za putnike, to nije tek atentat, već nešto mnogo složenije, horor, krvoproliće, čin suštinski drugačiji od onoga što nalaže kulturno nasleđe Zapada. "Nema potrebe da ponavljam detalje te jezive priče. Horor majske noći je dovoljan da svakome ko nije odrastao pod turskom kulturom pozli", piše britanski kapetan Malkolm Ber (Burr 1935, 279). Ta sklonost ka prolivanju krvi pripisuje se otomanskom nasleđu,

kao izvoru izopačenih načina odnošenja prema telu ubijenog neprijatelja. Devijantnost je markirana opisivanjem detalja atentanta i pojačana daljim podsećanjima na praksu nabađanja na kolac, i drugim predstavama koje su kasnije uobličene kao "kulturno nasleđe Istočne Evrope". Za Meri Daram, ovaj zločin je puko svedočanstvo da je Srbija "orijentalna despotovina" u kojoj se loših vladara oslobađa onako kako to nalaže "afrički kulturni stil". Kao orijentalizovano područje, Afrika ovde služi kao paradigma divljašva, a Balkan se predstavlja kao unutrašnji crni potkontinent. Tako Afrika u Evropi i Dahomej na Balkanu naglašavaju odsustvo uređenosti, što uvodi u desakralizaciju koja može biti samo odraz "divljaštva". "Jedan od oficira je mom prijatelju pokazao komad tela koji je čuvao u džepu. Ovaj čin ni u Dahomeju ne bi bio izvršen tako odvratno i divljački" (Durham 1920, 172). Rebeka Vest tome dodaje: "kasapili su ih mačevima sekući ih po licu i rasporivši im stomake" (Vest 2004, 431). Za Rebeke Vest, akteri tog atentata više nisu bezbrižni podsetnici na aktuelnost homerovskog doba na rubovima Evrope, nego svesni i opasni zaverenici: "Užasno svesni, zaverenici koji su kidali odeću i kasapili tela, gurnuli su gole leševe s prozora u baštu" (Ibid, 432).

Tako će se, sve do početka Prvog svetskog rata kada se na Zapadu budi interesovanje za nova još šokantnija zbivanja, ubistvo kraljevskog para pominjati, postepeno gubeći prvobitnu formu. Između dva rata, ono iznova zatvara balkanskog ratnika u oklop orijentalizovanog kasapina, a agresija i krvožednost tretiraju se kao jedan od glavnih zaostataka otomanskog nasleđa. Vekovima su u Englesku stizali artefakti kao materijalna manifestacija različitosti Evrope i drugih kontinenata. Dovođenje robova, priče o strasti za ljudskim mesom, i Kukove beleške o lobanjama i rukama koje su bile u kontaktu sa vatrom, ili sa kojih je oguljeno meso, rasplamsavale su maštu o kanibalima u udaljenim delovima sveta, legitimišući kolonizaciju. Ali, slučaj Balkana bio je nešto drugačiji – evropsko poluostrvo koje je realno i diskurzivno obeležavano nasiljem i konfliktima označeno je kao zaostalo i stoga, izmešteno van civilizacije. Paradigmatično buđenje asocijacija na geografski udaljene kontinente iz kojih su stizali šokantni artefakti ima za cilj upravo izmeštanje s evropskog kontinenta, ne toliko u svrhu kazne zbog neposlušnosti koliko potrebe za kulturnim odbacivanjem koje je podstaknuto "neprirodnim" mešanjem Orijenta s Okcidentom. Upravo tu se prepoznavao pogranični rad u kojem se preklapaju i izmeštaju domeni razlike (Baba 2004, 22), pa umesto konkretnijih objekata koji mogu da probude asocijacije na mešavinu, poput stepeništa i vezivnih tkiva, Balkan postaje između prostor na kojem se mešaju dve kulture proizvodeći neku vrstu destruktivne egzotike. Osnova za pretpostavku da brutalnost Balkana proizlazi iz otomanskog nasleđa postavljena je još početkom devetnaestog veka, međutim u obliku strepnje od imperije koja ugrožava Okcident, ono jača sa razvijanjem problema u vezi s Istočnim Pitanjem. Dok je Turska slabila i propadala, Velike sile su nastojale da

prigrabe ono što je za njom ostajalo.² Kompleksan i dug politički proces okončan je britanskim i francuskim preuzimanjem turskih poseda. Kao problem Otomanskog nasleđa u Evropi ono je reflektovano na balkanske narode i posle uzastopnih dijaloga između imperija, Britanije uspeva da zadrži posede u vezi sa kojima je strepela (Popović, 1996, 27). Kompleksan i dug politički proces okončan je britanskim i francuskim preuzimanjem turskih poseda. Realna opasnost po Britaniju i njene kolonijalne posede na Istoku prestaje, ali predstava o prisutvu orijentalnog nasleđa u Evropi traje i izaziva nemir.³

U telu Evrope je Drugi oblikovan otomanskim uticajima, on je podsetnik da identiteti nisu stabilni, da kategorije nisu jasne i da ništa ne može biti sigurno. Hibridnost suočava sa prelaznim, ambivalentnim, paradoksalnim ističući na opštem nivou problem kategorizacije. Anksioznost proizlazi iz hibridnosti, iz kontinuiranog i dinamičkog mešanja na način koji ne dopušta nastanak jedne harmonične i produktivne celine: Okcident je kontaminiran jezičkom i rasnom razlikom. Proizvodnja straha rezultat je nesigurnosti koliko i potencijalnog izmeštanja dojučerašnjih "varvara" sa perifrenog bliže centralnom prostoru (Young 1996, 27).

Lokalizacija rata

Početak dvadesetog veka su okončanje britanskog uspona, strepnja od prevlasti Nemačke, pad britanskog globalnog uticaja putem gubljenja preokokeanskih tržišta i dovođenje u pitanje imperijalističkog morala, narušili viktorijansku samouverenost (Arata 1999, 120). Percepcija unutrašnje Drugosti se transformiše u narativ koji društvo upućuje samom sebi, ne samo da bi artikuliralo vlastite poteškoće, nego i da bi se odbranilo od preteće degeneracije kulture. To podrazumeva i strah da civilizacija može biti ugrožena od necivilizacije, koliko i da će morati da ispašta zbog vlastitog greha. Odraž vlastitog greha koji je počinila civilizovanjem Drugoga, prepoznaje u delovanju Otomanske imperije prebacujući joj krivicu koju treba da snosi porobljivač. Ovo novo

² Najjaču poziciju zauzima Rusija, čiji car i daje nadimak Turskoj – Bolesnik na Bosforu. Britanijom se počinje širiti strah da bi politička ekspanzija s Istoka mogla odigrati ključnu ekonomsku ulogu u preuzimanju kolonijalnih poseda. Rusija je želela Bosfor i Dardanele i u tom nastojanju izveden je ulazak u Vlašku i Moldaviju. Zato Britanija, Francuska i Sardinija ulaze u rat na strani Turske, a kada je Rusija pobedena, zajedno sa Turskom je morala napustiti prostor oko Crnog mora.

³ Najšire gledano, Istočno Pitanje je obuhvatalo sve borbe za vlast na evropskom jugoistoku i prednjoazijskom zapadu, po nekima onesu se protezale od srednjeg veka nadalje, dok se u nekim slučajevima ono smatra diplomatskom borbom između Rusije i evropskih velikih sila za osmanlijsku baštinu posle 1774. godine. Više o ovome u Popović (1966).

pozicioniranje otpočinje fascinacijom primitivnim da bi izvelo transgresiju, i agresiju postavio u kontekst problematizovanog unutrašnjeg Drugoga, a karakteristično je za liberalnu struju britanske politike. Od dugih Gledstonovih govora o "oslobodilačkim težnjama malih ali herojskih slovenskih naroda", preko poteškoća o koje su se tokom Balkanskih ratova saplitala ove težnje, do Prvog svetskog rata, konflikt ostaje jedan od ključnih balkanističkih diskursa. Polazišne političke tačke koje su omogućile ovu percepciju postavljene su u deventaestom veku i traju kroz čitavu prvu polovinu dvadesetog veka javljajući se bilo kao fascinacija oslobodilačkim težnjama, bilo kao kritika prekomernog korišćenja sile u cilju postizanja autonomije.

Balkanizam deluje pomoću simboličnog jezika literature koja razmatra problem rata i miroljubive koegzistencije. Tako se suština Balkana izražava preko figura koje afirmišu balkanstvo zatvoreno i fokusirano na rat s drugima i rat sa samim sobom.

Otpočinjući opise "herojstva balkanskih naroda", u vreme prvih ustanaka protiv Otomanske imperije, putnici pojačavaju utisak izmeštenosti u prošlost Evrope naglašavanjem težnje za oslobođenjem hrišćanskih naroda tokom balkanskih ratova. "Prolivanje krvi", "patnja", "nesreća", "beda", "siromaštvo", isprepletani su sa "odlučnošću", "odvažnošću", "nesebičnošću", "težnjom za slobodom" (Berard 1915, 7-12). Prizori kojima se sugerise stalno prisustvo konflikta lokalizuju se na rub kontinenta kako bi se odatle zaustavilo širenje neprijatnih prizora.

Prisustvo nečega stranog, koje povlači diskurse o zastrašujućem ili nagoveštava zarazu koja se mora zaustaviti kako se ne bi proširila Evropom, sve je snažnije kako odmiču ratovi. Mešavina rasa koje se bore i prete da svojom izmešanošću ugroze centar, pojačavaju se u Podunavlju za koje velike sile pokazuju interes. Koristeći personifikaciju kao glavni instrument, putopisci ukazuju na prisustvo stalne međusobne ugroženosti i pretećih konflikata koji mogu zahvatiti čitav kontinent. U borbi za male, ali značajne posede prepoznaju se figure koje treba da zastraše: "krvožedni vuk", "imperija željna krvi" (Fraser 1912, 18), strašna Austrougarska neprekidno plaši "malu Srbiju", dok ova čeka da je "rastrgne neki novi vuk" (Ibid, 18-19), "gladna zubata Rusija, koja reži, sve manje azijska u svojoj pojavnosti". Dok se vode ratovi male i uplašene zemlje rastrgnute su iznutra "krvavom dinastijskom vendetom", pred njima je budućnost u kojoj je svakog časa mogu rastrgnuti "zubi neke velike imperije", iza nje prošlost "puna prolivanja krvi" (Ibid, 21). Personifikacija "velikih sila" i "malih balkanskih zemalja" koristi se kako bi kod čitaoca putopisa izazvala uobičajene asocijacije na stalno prisustvo konflikta koje su, kako to biva u klasičnom hororu, praćene krvavim prizorima, pa porukom da se na politički i kulturno rubnom području ono što treba da ostane unutra svakog časa može naći spolja. To važi ne samo za supstance poput krvi, već i za teritorije koje se mogu izgubiti i tako se naći "spolja". Kao uobičajena strategija kojom se koriste telesni spektakli,

prolivanje krvi koje počiva na granici lošeg ukusa uspešno šokira čitaoca putopisa.

Flora Sends opisuje transport obolelih i ranjenih na zaprežnim kolima koja se nesigurno kreću po blatu (Sends 1915, 17) da bi usledile predstave "bolesnika primoranih da velike udaljenosti prelaze pešice" i slike sporog umiranja u ambijentima "mračnim poput grobnice" (Ibid, 18-19). Jednako su dramatični opisi loših sanitetskih uslova, nedostatak medicinskih instrumenata koji zamenjuju brutalne forme spašavanja života bolesnika poput amputacije, čemu Lejla Pedžet dodaje nedostatak hrane i vode, pojačavajući utisak izmeštenosti izvan uređenosti evropskog kontinenta (Paget 1916, 4-7). Bolnice su zahvaćene prizorima teško ranjenih, njima se širi zadah truleži, smrti (Ibid, 6-8). Svuda su tela koja propadaju, krv koju je nemoguće zaustaviti, glad, bolest, dok su opisi okruženja svedeni na blato ili prašinu. Odsustvo boje nagoveštava blizinu smrti. Prizori kojima se sugeriše stalno prisustvo konflikta lokalizuju se na rub kontinenta kako bi se odatle zaustavilo širenje neprijatnih prizora. No, Balkan je žrtva koliko i agresor. U časopisu "National Geographic" iz 1915. godine, Balkan je predstavljen kao malo, ali opasno poluostrvo, "evropski powder box" ili "bure baruta iz kojeg lije krv" i koje plaši, ne samo Evropu, nego čitav svet (Show 1915, 415-420). Balkan je ogledalo "beskonačne diplomatske trke, zbog njega je svet prestao da bude mirno mesto". Nešto ređe, kao kod Morisa Beringa, Balkan, a naročito Srbija, ogledalo su tragi-komedije političkog života, ili za Parkera Filmorea mesto ispunjeno "krvavim ili crnim humorom (Filmora 1921, 9). Istovremeno balkanske države su glavne geosimboličke tačke u kojima se, kao u političkom "kotlu kuvaju opasni planovi i nezamislive zavere" (Spender, 1925, 30), a jedna od njih svakako je Srbija koju Rouz Lejn vidi kao "politički čvor, lavirint, zavojite stepenice intriga i mrežu u kojoj se Evropa koprca kao muva u paukovoju mreži" (Wilder-Lane 1923, 13-14), pa je svaki putni izveštaj o njoj zapravo "beskrajna priča o prerusavanju, razbojništvu, i ubicama; priča koja odjekuje sve do napredne Evrope" (Ibid, 15). Stepenicama, čvorom, lavirintom i kotlom iznova se sugeriše prelaznost, nestabilnost. Tu su metafore ekstrema, opozicija, procepa, kontradikcija. Balkan je smešten tamo gde je postojanje opasno – na granicu i prelaz. To je i mesto na kojem se odigravaju najžešći sukobi između Orijenta i Okcidenta i "predeo pun neočekivanih obrta" (Footman 1935, 200). Na njemu živi posebna vrsta ratnika, ona o kojoj Meri Daram piše kao o "mesečarskoj": ljudi koji u vreme mira spavaju, a koje ratovi bude i podstiču na nezamislive brutalnosti; oni Drugi koji sebe vide kao različite, uvek spremni na konflikt jer su njihovi odnosi poput "onih između psa i mačke", a Zapadu civilizaciji "daleki i nerazumljivi" (Durham 1905, 14). Taj noćni život ispunjavaju šokantne predstave "balkanskih klanica" koje podržavaju sliku Balkana kao nedovoljno evropskog, ili onoga koji to nikada sasvim neće biti. Šurman u knjizi "Balkanski ratovi" daje dramatične opise balkanske prošlosti i sadašnjosti, ukazujući na neku vrstu ukočenosti točka istorije na rubu Evrope. Za Šurmana, to je

prošlost puna "butalnosti i horora". Izdvajajući Bugarsku kao takvo mesto, piše o "masakrima muškaraca, žena i dece" koji se ne mogu uporediti ni sa kakvim strahotama, čak "ni u drugim delovima Balkana" (Shurman 1914, 25).

No, to viđenje Balkana uvek povlači i evropsku fasciniranost stanjem rata koje romantizuje Balkan. Proistekla iz ubeđenja da je rat mešavina pakla i zabave, politička mitologija, koja za okosnicu ima strepnju od balkanizacije, konstruiše ovaj deo Evrope kao problematičan i miniran, a samo poluostrvo kao teren ritmično-ciklične smene dva stanja – rata i mira. Međutim, njeni uzroci se nalaze upravo u neprirodnim mešanjima koja moraju rezultirati konfliktima. Izgleda da balkanski horor nije zaustavljen na rubu kontinenta i da ostaje mogućnost da se odatle širi i preti do tada stabilnim delovima Evrope. To putopisu daje karakter narativa koji treba da zastraši, sada već gotskom mogućnošću izmeštenosti, gubitka identiteta, sigurnosti, potencijalnom destabilizacijom svega što je do tada uzimano "zdravo za gotovo" i vrednosti u koje se investiralo.

Između dva sukoba

Tamo gde se ubijaju vladari, podižu ustanci i ciklično vode ratovi, po pravilu mora biti krvi. To nije samo deo uznemirujućeg političkog života koje se može predstaviti kao telesni spektakl, jer krv je ta koja plaši, jer asocira na mešanje, rasno zagađenje, ali asocira i na život koji vri na rubu evropskog kontinenta otkrivajući mogućnosti stalne regeneracije. Naizgled paradoksalno, motiv krvi je najizrazitiji u međuratnom periodu kada se svet oporavlja od jednog svetskog rata, kada se četiri godine suočavao sa njom, iščekujući novi rat svetskih razmera.

Dok je za Rebeku Vest Balkan samo pokazatelj razmere strahota koje čovek može načiniti vođen iracionalnim porivom da "samom sebi pušta krv poput poludelog srednjovekovnog hirurga", opisi Balkana su uvek ispunjeni podsećanjem na krv, na količine životvorne supstance koja se po njemu proivala (Vest 2004, 358). Ona je njegove stanovnike učinila imunim na užase. Užas smrtnosti tela se iskazuje i insistiranjem na ružnoj smrti kao uslovljenosti da "čista smrt" nije dovoljna, nego se život gubi pod užasnim okolnostima sa sakaćenjima i deformacijama, uz puno krvi. Zato Dejvid Futman piše o Balkanu kao "klanici". pokazujući da jedna geosimbolička tačka može postati mesto na kojem se nakupljaju brojni zločini kako bi izazvali širenje straha u čitavom svetu. Tu se događa jezivo, brutalno, nezamislivo (Footman 1935, 97). "Kada vidimo ili čujemo za neki krvav zločin, da bismo olakšali sebi, ponavljamo kako se takve stvari događaju samo na Balkanu. Ako smo nekada o tome učili, setimo se nekih od najstrašnijih odlomaka iz herojskih epova. Onda se potrudimo da sve to izbrisemo iz sećanja" (Ibid, 97-98). Uvodeći čitaoca u narativ o geosim-

boličkoj strahoti ruba kontinenta, Futman piše o "klanju kao balkanskom običaju": tokom rata ovde bude dosta slučajeva klanja (Ibid, 98). Nastavljajući da opisuje slične slučajeve, Futman navodi i primere odsecanja jezika (Ibid, 97). Ipak, strašna istina da su brutalna ubistva stvarnost i da ih je nemoguće zatovoriti u mračnu ostavu Evrope, opet izranja sa svešću da je – "Istina kako su se takve stvari oduvek događale. U protekih sto godina za muškarce, žene i decu, ova zlokobna mogućnost (ružne smrti) je uvek vrebala u pozadini. Na Balkanu danas živi malo onih iznad tridesete koji nisu iskusili neku vrstu psihičke torture" (Ibid, 98).

Strahota ne mora biti u direktnoj vezi sa ratovima i raznovrsnim oblicima sukoba, ali može biti neka vrsta njihovog nasleđa u svakodnevicu, pa Lavet Edvards krv i užas prepoznaje čak u restoranima, oseća u jelovnicima izazivajući asocijacije na kanibalizam. Ona je u toj meri postala deo svakodnevnog života Balkana da su na njemu čak i raznovrsna jela "morbidna". Edvards u škembicima vidi "krinove potopljene u lokvu krvi". Njega ražanj asocira na kanibalistički pir, to su prizori "poput mališana nabodenih na žice" (Edwards-Fielding 1939, 232).

Upravo je stalno prisustvo krvi učinilo da prostor sa svojim stanovnicima uvek može da se iznova regeneriše, ona mu daje moć da se uvek probudi i bude svež i nov. To je delovanje pročišćujuće i spasonosne snage krvi, ona je neophodno sredstvo za okrepljenje koje održava geosimbolički poredak kontinenta. Preterana žrtvovanja postaju uslov obnove života, koliko i način da se strahote izmeste daleko od centralnih pozicija. U međuratnom periodu putopisna književnost Zapada zahteva upravo simboličku obnovu krvlju kojom se kontinent osvežava posle ogromnih gubitaka i na koju se priprema pred potencijalni novi sukob svetskih razmera.

Strepnja od hibridnosti

Hibridnost govori o stalnom međusobnom kontaktu kultura koji proizvodi izmešanost, a ova nedovoljnu definisanost (Huddart 2006, 4). Ona je kolonijalni koncept i ne samo da je skovan u vreme kolonijalnog uspona, nego svedoči o kontaktu između kolonizatora i kolonizovanog (Prabhu 2007, XIV). Ovo je kontinuiran proces koji usmerava pažnju na događaje na granicama kultura pokazujući trenutke liminalnosti, smeštenosti između, egzila, ni-ta-mo-ni-ovamo pozicija, narušavajući dualizam između tradicije/modernosti, razvoja/zaostalosti (Eiman 2009, 6). Izmešanost kultura i prisustvo Orijenta na mestu na kojem putnik očekuje evropske kuturne obrasce podstiče strepnju i zazor, transformišući se u strah od nestabilnih identiteta i rezultirajući potrebom za distanciranjem od mesta na kojem je mešavina proizvedena. Upravo su predstave koje šokiraju ili plaše jedan od načina da se povuče granica, ali

ne kao prostor na kojem će se identiteti mešati nego kao način da se distancira od prostora koji je zagađen kulturnom Drugošću. Ono je upozorenje da se granica ne prelazi, jer bi prekoračenje označavalo ulazak u zonu sukoba i haosa. U svrhu potkrepljenja služe putopisi, literatura dostupna širokoj čitalačkoj publici koja saopštava da prelazak granice i ulazak u domen nepoznatog ili bar mračnog znači prekoračenje vrednosti koje nameće vlastita kultura i oglušenje o njih. Oni postaju svedočanstva o strašnom, nedopuštenom, mračnom koje to postaje usled konflikta, a ovi usled mešanja identiteta. Istovremeno, zastrašujući i šokantni prizori služe i kao legitimizacija kolonizacije, oni "pozivaju" dovoljno smelog kolonizatora da umiri, civilizuje ono što je "divljački" i brutalno tako što će nametnuti vlastita merila ispravnosti.

Da bi na jednom prostoru bilo moguće koncentrisati strah koji se gomila usled ekonomske krize i rastućeg nacionalizma, neophodno je simbolički ga izmeseliti. Isključivanje i izmeštanje odvode na marginu nekog prostora udaljujući ga od centra. Tako izmeštanje izvan centra, na marginu, signalizuje propuste i greške, omogućava da se negde smesti zabranjeno, a da se istovremeno pomoću kulturnih kategorija izdvoje marginalni elementi – strani, devijantni, opasni, zastrašujući. To je uslov koliko i posledica nagomilavanja opasnosti i straha; samo na izmeštenom području moguće je sakrivati sve one prizore koji plaše. Ovakav prostor je mesto na koje postavljamo sve što smo sami stvorili, reflektovali ili odrazili, onaj drugi prostor na kojem je akumulirana sva agresivnost, neprijateljski deo ili front na kojem su koncentrisane negativnosti Evrope. Ali, kako uočava Pjero Zanini, preći granicu, nezavisno od nje-ne simboličke pozicije, znači uputiti se ka prostoru koji čine okrutni predeli naseljeni čudovištima protiv kojih se treba boriti, što podrazumeva napustiti prislan, poznat i umirujući prostor da bi se stupilo na mesto nesigurnosti (Zanini 2002, 21). To je i mesto na kojem pravila više ne važe, divljina u kojoj svako sam o sebi vodi računa i u kojoj je sve moguće, pa je i neka vrsta povratka na početni haos. Na tom prostoru mora vladati nesporazum i čak i sitnice izazivaju eskalaciju sukoba zbog čega i postaje zona vidljivog konflikta proizvodeći slike nasilne smrti, bolesti i siromaštva.

Tako se u Okcident simbolički neuklopive pojave izmeštaju na rubove gde se odvijaju nedozvoljena mešanja, zlodela, gde se zbijaju prošlost, sadašnjost i budućnost. Uostalom, kolonizovani svetovi su ne samo puni kontradikcija i paradoksalnosti, nego i napetosti, straha i haotičnosti. Na njih se izbacuju kulturni zaostaci i nusprodukti evropske kulture, dok se političke nejasnoće i krize okončavaju konfliktima do kojih u centru ne sme doći. Tako se lokalizuju bolest, nesređenost, ratovi, prljavština, ubistva, zaraze i oblikuje mesto u koje je moguće odložiti neprijatne prizore da bi se stanovništvo Okcidenta, koje strepi od siromaštva i ratova, umirilo podsećanjem da se samo na Balkanu događaju epidemije, ratovi i revolucije. Prostorom u kojem vladaju strahoviti prizori i haos, uvodi se red u nejasnoće Okcidenta. Kada delovanje fikcije nije

doprinosilo širenju straha od potencijalnog ulaska neprijateljskih vrednosti u telo Okcidenta, stvarnim putopisnim izveštajem se saopštavalo da je taj deo sveta u velikoj meri bezbedan jer su opasnosti lokalizovane. One su zaustavljene na marginama kontinenta i mogu se prigodno iznova koristiti kada otpočne nova pretnja i novi sukob.

Evropa se nije plašila samo fikcijom u kojoj su se slobodno kretali vampiri, razbojnici, atentatori i revolucionari. Odgovarajuće mesto na Balkanu je mogao naći i ubica iz putopisnog izveštaja, bilo da on kao figura reverzibilne kolonizacije dolazi iznutra, ili se nastanjuje u centralnim delovima Evrope odakle pretilo poluostrvu. U tome i jeste suštinska razlika između fiktivne pretnje i one stvarne o kojoj govori klasični putopisni izveštaj. Dok fikcija kazuje da Okcident svakog časa može biti ugrožen pojavama koje dolaze sa ruba, sa margine i tako izvede izokrenutu kolonizaciju, stvarni izveštaj ukazuje na postojanje kolonizatora koji poluostrvu pretilo iz svoje centralne pozicije, kakvu je recimo zauzimala Austrougarska, ili na drugi način kazuje da je jedan deo kontinenta zahvaćen težnjom imperijalne sile da njime ovlada narušavajući tako stabilnu vladavinu, uglavnom, Britanije i Francuske nad unutrašnjim Orijentom. Prisustvo kolonizatora kombinovano je s osećanjem unutrašnje pretnje i potencijalne obrnute kolonizacije – ovladavanja Orijenta Okcidentom koje se može izvesti "vampirskim" ujedom tela Evrope, ili širenjem degeneracije izvan marginalizovanog poluostrva. Uporedo sa postojanjem predindustrijskog, feudalnog sveta i poslednjih ostataka ovakvog poretka na Balkanu, edvardijanski i međuratni racionalizam pobeđuje kroz prikazivanje stvarnih političkih pretnji koje šire nemir telom Evrope. Na taj način ne samo da Evropa sebe hrani adrenalinom, već kao u Futmanovom izveštaju, obezbeđuje mir lokalizacijom haosa.

Najzad, može li putopisni izveštaj poprimiti osobine horora i šta ovakav izlet u hibridno žanrovsko polje označava? Poznavajući putopisnih izveštaja govore o ovoj literaturi kao o "pripovednom žanru koji prelama stvarnost i fantaziju". Putopis je nesumnjivo hibridni žanr, a estetička namera izazivanja uzbuđenja i užasa prepoznatljiva je u različitim žanrovima. Teme, motivi i uobičajeni postupci nisu presudni činioci žanra i mnogi od njih se mogu naći u delima drugih žanrova. Mada žanr odlikuje estetička namera koja definiše i organizuje značenje kome su estetički elementi i postupci podređeni, u ovom slučaju reč je o izazivanju određenih emocija među čitaocima. Ovakav putopis razlikuje priroda užasa, negova neodvojivost od geosimboličkog. U devetnaestom veku i devedesetih godina dvadesetog veka, Balkan je bio izjednačen s opasnim mestom, a ono što se na njemu događalo sa hororom. Specifična vrsta prijatne strave koju širi jedan naizgled laki i svima dostupni žanr kao što je putopis, može proisteći iz olakšanja stoga što je strahota lokalizovana, ali jednovremeno odražava strepnju od poroznosti granice u kojima je ona. Evropski čitalac putopisa se istovremeno suočava sa bliskošću i udaljenošću kulturne

hibridnosti, one su i povod da poglavlja putopisa budu posvećena strašnom, opasnom i zabranjenom.

Izvori i literatura

- Arata, Stephen. 1999. "The Occidental Tourist: Dracula and the Anxiety of Reverse Colonisation". In *Dracula: Bram Stoker*, ed. Glennis Byron. Hong Kong: St. Martin's Press.
- Baba, Homi. 2004. *Smeštanje kulture*. Beograd: Beogradski krug.
- Berber, Neval. 2009. *Unveiling Bosnia-Herzegovina in British Travel Literature (1844-1912)*. CLIOHRES, Pisa University Press.
- Berard, Victor. 1915. *Heroic Serbia*. Nabu Press.
- Burr, Malcolm. 1935. *The Slach Hat*. George Allen & Urwin.
- Durham Mary Edith. 1905. *The Burden of The Balkans*. Edward Arnold.
- Durham Mary Edith. 2007. *Twenty Years of Balkan Tangle*. Dostupno na: <http://www.gutenberg.org/files/19669/19669.txt>
- Edwards Fielding, Lovett. 1938. *A Wayfarer in Yugoslavia*. Duckworth.
- Foster Fraser, John. 1912. *Pictures from the Balkan*. London Press.
- Footman, David. 1935. *Balkan Holida*. William Heineman.
- Goldsvorti, Vesna. 2005. *Izmišljanje Ruritanije*. Geopoetika.
- Heathcote, Dudley. 1925. *My Wanderings in the Balkans*. Hutchinson and Co.
- Herbert, Vivijan. 1904. *The Sevian Tragedy*. Leichester Square, W. C.
- Huddart, David. 2006. *Homi Bhabha*. London and New York: Routledge.
- Morgan, Jack. 2002. *Biology of Horror*. Carbondale and Edwardsville: Southern Illinois University Press.
- Onjanović, Dejan. 2006. *Studija strave*. Mali Nemo.
- Paget, Leila. 1916. *With Our Sebian Alles: second report*. London.
- Popović, Vasilj. 1996. *Istočno pitanje: Istorijski pregled borbe oko opstanka Osmanlijske carevine u Levantu i na Balkanu*. Službeni list SRJ i Balkanološki institut SANU.
- Prabhu, Anjali. 2007. *Hybridity: limits, transformations, prospects*. State University of New Press.
- Sends, Flora. 1915. *Engleskinja u srpskoj vojsci*. Solun.
- Show, Willam Joseph. 1915. "The Kingdom of Serbia", *National Geographic*, Volume XXVII Number Four .
- Shurman, Jacob. 1914. *The Balkan Wars*. Princeton University Press.
- Spender, Harold. 1925. *The Cauldron of Europe*. H.F&G. Whiterby.
- Jezernik, Božidar. 2007. *Divlja Evropa*. Beograd: XX vek.
- Kinglake, Alexander. 1849. *Traces of Travel from the East*. George P. Putnam, Broadway.
- Knox, Tomas. 1875. *Baksheesh or Life and Adventures in the Orient*. Hartford, Conn.
- Kuran-Burčoglu, Nedret. 2006. Slikata za Turčinot vo Evropa, vo minatoto i denes. *Balkanska slika na svetot*, MANU: 117-134.
- Vaka, Demetra. 1917. *The Heart of the Balkans*. Houghton Mifflin Company.

- Vest, Rebeka. 2004. *Crno jagnje i sivi soko*. Beograd: Mono i Manana.
- Wisker, Gina. 2005. *Horror Fiction: An Introduction*. Publishing Group.
- Wilder Lane, Rose. 1923. *The Peaks of Shala*. ANN&DOOD. LTD.
- Young, J. C. Robert. 1995. *Colonial Desire: Hybridity in Theory, Culture and Race*. Routledge.
- Zein-Elabdin, Eiman. 2009. Economics, postcolonial theory and the problem of culture: institutional analysis and hybridity. *Cambridge Journal of Economics*, July, 8: 6.
- Zanini, Pjero. 2002. *Značenja granice*. Clio.

Sanja Lazarević Radak

Institute for Balkan Studies, SASA, Belgrade

Inner Otherness as a Source of Fear:
Elements of Horror in Balkan Travelogues

Travel fiction has created numerous Others, assigning them an ontologically unstable status, while the traditional travelogue spread a fear of the dark interior of Europe, presenting images of daily political strife, assassinations, wars and uprisings. Just like the Gothic novel, which entertained its readers with images of ruins and gloomy structures in Eastern Europe, the travelogue spread a fear of the Balkans through Europe, depicting the Balkans as a place that could pose a threat to the entire continent. While enjoying the mysterious terror of the Gothic novel, Europe also derived a kind of pleasure from the shocking images that were to be found in travelogues from the Balkans. The paper re-examines the elasticity of the boundaries of the travelogue genre, and identifies convenient transformations of certain parts of the travelogue into text aimed at inspiring terror, shocking and appalling its readers. The transformations show that it is impossible to draw a strict boundary between travel fiction and travelogues, and at the same time reveal the hidden discourse used by both genres. The parallel presence of awareness of the geographic identity of the Balkans as European, and of the aspiration to depict them as the strange inner Otherness of Europe, is accompanied by the production of terrifying images. Although these images cannot be viewed solely as a threat of "reverse colonization", the assumption that hybridity is the basis on which the terrifying nature of the Balkans is produced is re-examined. The travelogue chapters, sections and illustrations assume the features of horror, particularly body horror, revealing Europe's fear of the possibility of the Orient infiltrating the "body of the Occident", or of the possibility of the latter being infected by elements of "alien" i.e. Oriental culture.

Key words: imageology, the Balkans, the Orient, geosymbolism, body horror, travelogue, hybridity

L'Altérité intérieure comme source de peur:
éléments de l'horreur dans le récit de voyage des Balkans

La fiction de voyage a créé de nombreux Autres auxquels elle a conféré un statut ontologiquement instable, alors que dans le récit de voyage classique les profondeurs noires de l'Europe semaient la terreur en rapportant les images des querelles politiques quotidiennes, des attentats, des guerres et des insurrections. Autant que le roman gothique qui distrait les lecteurs par des spectacles des ruines et des édifices sombres à l'est de l'Europe, le récit de voyage propageait par l'Europe la peur des Balkans, les décrivant comme un endroit qui met en danger le continent tout entier. Si l'Europe jouissait du mystère de la terreur répandue par le roman gothique, elle trouvait aussi un certain plaisir dans les spectacles choquants offerts par les récits de voyage parlant des Balkans. Dans l'article est réexaminée l'élasticité des frontières du genre de récit de voyage et sont mises en lumière des transformations occasionnelles de certains passages du récit de voyage en un texte qui devrait provoquer le choc, l'épouvante, la consternation. Ces transformations d'une part rendent compte de l'impossibilité de tracer une frontière nette entre la fiction de voyage et le compte rendu de voyage puis de l'autre de la langue secrète dont se servent les deux genres. La présence parallèle de la conscience de l'identité géographique des Balkans comme européenne et de l'aspiration de les rendre étranges en tant qu'une Altérité intérieure de l'Europe, sont accompagnées par la production des images effrayantes. Bien que ces spectacles ne puissent être traités exclusivement comme une menace de "colonisation réversible", l'hypothèse de l'hybridité en tant que fondement sur lequel est produite l'horreur des Balkans est ici réexaminée. Les parties, les chapitres et les illustrations du récit de voyage se parent des caractéristiques d'horreur, particulièrement de l'horreur charnelle, témoignant de la crainte que ressent l'Europe de la possibilité de l'entrée de l'Orient dans "le corps de l'Occident" ou de la possibilité d'être contaminée par des éléments de la culture orientale – "étrangère".

Mots clés: imagologie, Balkans, Orient, géosymbolique, horreur charnelle, récit de voyage, hybridité

Primljeno: 27.03.2011.

Prihvaćeno: 11.10.2011.